

Grävmaskiner vid Himleån

Den, som läste min artikel förra året i Hallandsbygd om arbetet med reglering av vattenflödet 1845 genom kärren längs Himleån, kommer kanske ihåg redogörelsen för mudderverkets medverkan i kanalarbetet.

Denna maskin hade säkert en mycket begränsad arbetsförmåga, dels vad gäller rörlighet, och dels vad gäller uppgrävningensförmåga. De maskiner, som kom till användning vid den andra stora nygrävningen, som tvingades fram i början av 1900-talet, var förbättrade men långt ifrån likvärdiga med de grävare vi i dag upplever, vilket visar sig av följande uppgifter:

Under 1890-talet höll det på att uppstå en besvärlig konflikt mellan Varbergs stad och den del av landsbygden utanför, som var beroende av Himlekanalen som dräneringsföretag.

Varbergs stad hade nämligen väckt frågan om anläggande av en vattenledning till staden med avsikt att använda den vid Qwarnagården befintliga tillgången av såväl vatten som vattenkraft.

Länets lantbruksintenjör S.A. Smedberg, som efter enskild begäran under sex års tid gjort avvägning och undersökningar av kanalen för Varbergs räkning, var medveten om att varje regleringsåtgärd från Varbergs stads sida skulle för all framtid omöjliggöra vidare försök till nödvändig reglering av Himlekanalen med bigrenar och förhindra nöjaktig avdikning av därintill liggande odaljord.

Lantbruksingenjören skickade därför 1897 ett brev till godsägare A. Bexell (senior) på Thorstorp såsom representant för Himle kanalbolag, där ingenjören förband sig verkställa för rättning på angivna villkor.

Brevet orsakade en livlig debatt bland oroade bönder. Kungörelsen, uppläst i berörda kyrkor, talade om att åtgärder borde vidtagas för att exproprieras ett vid Qwarnagården (Åby qwarn) varande vattenfall för åstadkommande av fördjupning av Himble kanal.

Vid den följande stämman beslöts att från lantbruksingenjören infordras Embets-utlåtande om vattenreglering i Himble å. Det beslutades också att låta undersöka, om någon oberättigad höjning av kvarndammen vid Qwarnagården var gjord. Det

trycktes slutligen på att ingenjören borde ta avseende till ovanför liggande sjöar och marker, som hade sitt utlopp i kanalen.

När det omfattande reglerings- och avvägningsarbetet var klart, blev alla delägarna kallade till förrättning den 24 april 1899 i Hunnestads skolhus. Förrättningen besöktes av 27 sökanden, 56 sakägare, alla namngivna, samt tio tjänstemän och två gode män. Förrättningen ajournerades flera gånger, men protokollet fördes som en enhet, omfattande 45 paragrafer och med hänvisning till ungefär lika många bilagor.

Sökanden till förrättningen yrkade att det framlagda avdikningsförslaget skulle antagas, och att alla, som hade nytta av det, skall delta.

Den förste, som yttrade sig, var godsägare Alfred Bexell (junior), som då var ägare till Thorstorps egendom. Han ville till en början inte fullfölja sin faders ansökan men tillstyrkte företagets utförande såsom nyttigt för orten. Ingenjör Lagerqvist, som representerade Varbergs stad, bestred varje rubbning av de nuvarande förhållandena rörande Himblekanalen. Mot den nya vattenledningsanläggningen anfördes intet yrkande.

K J Wirén i Rolfstorp var mycket aktiv, och han representerade i stort delägarna i övre delen av kanalen. Han menade att endast själva kanalfåran skulle delta i det nya företaget. Bigrenarna Gamla Å, Horsa- och Harabäckarna var nyligen uppdi-kade, så att den jord nämnda vattendrag berörde, redan kunde torrläggas till erforderligt djup. Wirén utvecklade mycket målande sin klagoskrift undertecknad av 27 bönder från Rolfstorp, och han avslutade med ett inbäddat hot enligt följande:

"Fördjupas kanalen af vederbörande gräfvningsskyldiga vid Gödestads bro tillräckligt, så att vattnet får fritt aflopp där, kommer äfven därintill liggande marker att blifva torrlagda. Styrelsen torde därför se till, att så blifver gjort fortast möjligt af den det vederbör, och saken är därmed ordnad till hvars och ens belåtenhet, utan några blodiga kostnader med thy följande rättegångar."

Det var dessa klagomål K J Wirén hade bakom sig, då han lyckades få synemännen att dela företaget vid Gödestads bro.

Patron Bexell (junior), som tidigare uppträtt tveksamt, för-enade sig om företaget menande att Wiréns skrivelse endast var avsedd att fördröja detta för orten och landet nyttiga företag, varför han yrkade att skrivelsen skulle lämnas utan avseende.

Ingenjör Hugo Gerlach, som senare representerade Varbergs stads vattenledningsstyrelse, uttalade stora sympatier för företaget, oaktat det ej medförde några fördelar för Varbergs stad. Han framställde dessutom ett förslag att genom reglering av vattenståndet i sjön Neden magasinera vattnet där, vilket borde bli till nytta för det tilltänkta företaget och undrade om inte detta var av intresse för bönderna. August Svensson i Gödestad satte sig inte emot Gerlachs förslag, men fordrade att en sådan reglering icke fick bli till men för bönderna runt Himlekanalen.

Förrättningsmännen kunde inte förena delägarna. Synemännen fann därför lämpligt att dela företaget vid Gödestads bro i tvenne såväl ekonomiskt som juridiskt skilda företag. Detta hände i december 1902.

Synemännen bestämde efter detta att nedre avdelningen skulle börja grävningsarbetet snarast eller senast ett år efter det förrättningen vunnit laga kraft och vara avslutat inom tre år därefter, samt att grävningsarbetet i övre avdelningen skulle påbörjas så snart arbetet i nedre avdelningen var så långt framskridet, att det ej utgjorde hinder för arbetets bedrivande. Arbetet i sin helhet skall vara avslutat sex år efter förrättningen.

Himlekanalens nedre avdelning sammanträdde den 18 juni 1905. Tidigare försök att få arbetet utfört genom anbud hade misslyckats. Det beslöts därför att låta uppgräva så mycket som möjligt utan maskin nerom Åttabro.

Denna form av arbetsmetod tycks ha utfallit till belåtenhet, vilket framgår av ett beslut från den 19 september samma år. Det konstaterades då att kostnaderna för upprepningen nerom Åttabro ej syntes uppgå till förslagssumman, varför det fanns anledning att fortsätta arbetet mot samma villkor, som beslutats nerom Åttabro. Detta blev även sakägarnas beslut.

Rörliga och samtidigt effektiva grävmaskiner var vid denna tid dåligt utformade, vilket troligen var anledningen till att inga anbud lagts in från privata firmor.

Enligt samtida källor lär uppforslandet av fyllningen ha skett i avsatser, där arbetarna lade lämningar på vilka fyllningen lyftes upp från kanalbotten. Från dessa lämningar lyftes jorden vidare till nästa avsats för vidare placering i den stora jordfyllnadsvallen. Detta arbete måste ha varit mycket slitsamt, och arbetarna var säkert lyhörda för möjligheten att använda maskiner.

Om hela den mer än halvmila sträckan mellan Åttabro och Gödestads bro grävdes för hand är i dag svårt att överblicka.

Den enda maskin, som omnämnes i protokollen är en ångpannas uppställning invid kanalen, och där en Karl Nilsson i Klastorp tilldelas 10 kronor i ersättning för förstörd gröda vid uppsättningen av denna ångpanna.

I bokverket "Halland i gamla bilder" presenteras på sidan 24 en bild med förklaringen. "Himleån sänks och rensas i början av seklet." Entreprenör är P.J. Svensson i Tvååker, mannen i vit mössa i bildens vänstra kant. Det kan vara denna maskin, som i protokollen kallas ångpanna. Samma foto är också med i "Halländska visor".

Tyvärre har en viktig detalj blivit avklippt på dessa kort, vilket framgår av originalbilden. Stången, som står i mitten, tycks kunna vridas runt, vilket man kan se av toppens utformning. Strax nedanför sitter en talja fastskruvad i en skåra i stången. Från ett hissverk på marken går en wire genom taljan i stolpen och vidare ut genom en annan talja. Med denna anordning kan man sedan hissa upp de stora jordskoporna, sedan dessa fyllts med kanaldy av ett stort antal spadustrustade arbetare nere i kanalen. Sedan skopan fyllts får maskinisten order, kopplar in spelet, hissar upp och vrider skopan över vallen och tömmer innehållet. Man lägger märke till att jordvallen ligger ända inpå kanalkanten. Linnan, som en arbetare håller i, tycks vara fästad på andra sidan kanalen. Denna lina tycks behövas för att föra skoporna till rätt plats i kanalen. Det finns enligt bilden en del andra detaljer, som är värre att beskriva, så det står var och en fritt att söka utröna maskinens olika arbetsmoment. En viktig sak, som synes på bilden är, att det används räls. Detta torde innebära, att maskinen kunde flyttas längs kanalen och således varit till verklig nytta i utgrävningsarbetet.

Det övre bolagets medlemmar var också till en början eniga om att delägarna själva skulle tillsläppa dagsverken för att göra arbetet billigare. Utvecklingen förändrades snabbt vid denna tid. Dessutom pågick arbetet med byggandet av Varberg-Ättrars järnväg, där kanske nya möjligheter skymtade. Det gjordes då förfrågningar år 1908 hos ingenjörerna vid järnvägsbygget, om de var villiga att åta sig kanalgrävningen.

Det gick ytterligare tre år ända till den 3 maj 1911, innan ett konkret förfarande med arbetets verkställande skymtade. Spekulanter skulle före den 1 juni inlämna förseglade anbud till styrelsen. Annonsering skulle ske i de båda varbergstidningarna och i Annonsbladet i Lund.

Anbudsförfarandet tycks ha misslyckats, men det kan noteras, att man förkastade ett anbud från byggmästare Svensson i Fastarp, Tvååker.

Sedan dröjde det till den 12 aug 1911, innan det avgörande kontraktet skrevs. Även nu var det två byggmästare, J.M. Flodin och Karl W. Johansson, den förste från Fröslida och den senare från Björnarp i Torup, som antogs som entreprenörer. Till det kontrakt styrelsen förelade stämman poängterades, att hälften av fyllnaden skall läggas vid varje sida av kanalen. Arbetet gällde sträckan mellan Gödestad och Rolfstorps broar och skulle kosta 55.000 kronor.

Därtill kom arbetet att bygga en ny bro i Gödestad. Detta arbete var kostnadsberäknat till 10.800 kronor, men här skulle hälften betalas av Himle härads vägstyrelse. År 1913 utlystes entreprenadauktion på brobygget, och arbetet utropades för 10.000 kronor. Efter många underbud nedgick beloppet till 7.800 kronor, vilket bjöds av entreprenören vid kanalgrävningen K.W. Johansson, Torup.

Det har varit mycket diskussion i våra bygder, hur arbetet utfördes, då Himlekanalens övre bolag fick verkställt den ovan beskrivna nygrävningen. Tyvärr säger inte protokollen något om tillvägagångssättet.

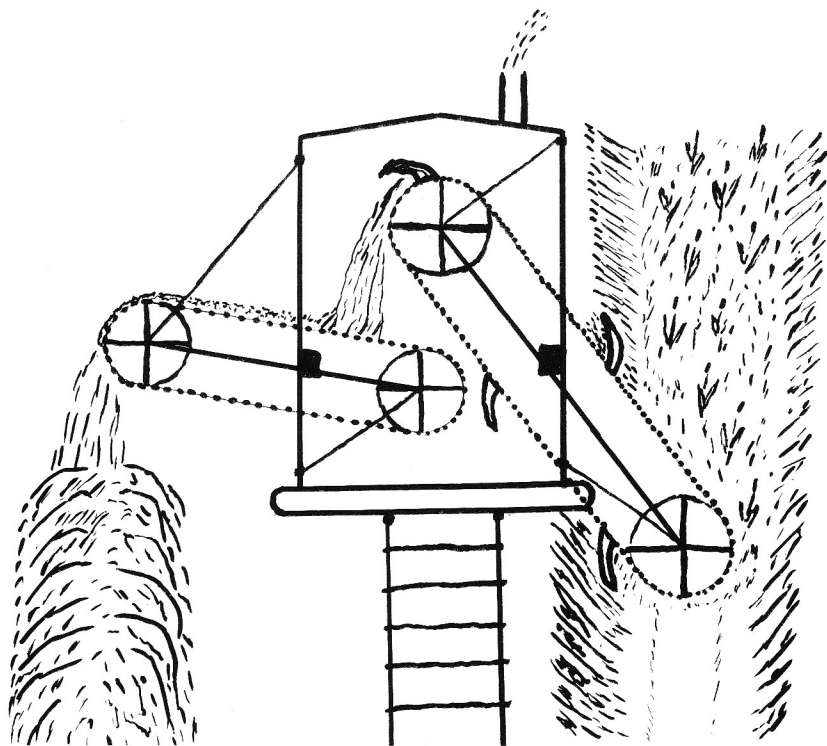
Meningen var att arbetet skulle kommit i gång för fullt år 1912. Detta år synes emellertid haft en av de regnigaste somrar som förekommit. I mitten av juni inträffade dessutom en hård storm med orkanstyrka, och regnet stod som spön i backen i hela Halland. Folk i bygden besökte en stor utställning i Halmstad söndagen den 17 juni, där allt lär ha förstörts i storm och vatten. Hemkomna fann bönderna att skörden höll på att förstöras i dalen av de väldiga vattenmängderna.

Det fanns så stora vattenmassor att vattnet stod en fot över spåren på den ett år tidigare invigda järnvägen Varberg-Åtran. Tågen måste stanna två kilometer väster om Rolfstorps station, och resenärerna fick fraktas med dressin över det område som översvämmats. Tågen från båda håll fick backas tillbaka. Banvallen genomskars på flera ställen. I Ullared hade en regnmätare visat 68 mm, den största regnmängden på så kort tid i manna-minne.

I detta läge stod det klart för alla att det stora stabila stämmet, som byggts av kanalarbetarna vid Gamla Å, där denna rinner ut i kanalen, måste öppnas. Detta visade sig mycket svårt. Vattenmassorna tryckte på, och arbetarna tvingades ta stora risker.

Man lär ha använt dynamit. Om detta lyckades helt vet jag inte. Traditionen säger, att den starkaste karlen tog en dumdristig chans, hoppade ut på stämmet och lyckades få bort en motspänstig bjälke. Detta öppnade och satte fart på hela dämmet. Arbetaren hade ingen möjlighet att komma undan utan drogs med av vattenmassorna och tycktes vara förlorad. Hur det var möjligt vet jag inte, men han räddades av förtvivlade kamrater nere vid brovalvet och levde. Strapatserna knäckte ändå den modige mannen, och han dog av lunginflammation några dagar senare.

Det kom ytterligare starka regn under juli månad, och det var inte tänkbart att återuppta arbetet med kanalgrävningen det året. Nästa år, 1913, hade en torr sommar, och det stora företaget kunde utföras. Det står klart att man då använde minst en avancerad maskin för grävningen. Jag har diskuterat frågan med Anders Andersson till Nermans, som var tolv år vid denna tid. Han säger:

Så här ungefär kan mudderverket ha fungerat.

(Teckning av Åke Carlson)

”Man använde två maskiner, som gick på varsin sida om kanalen. Den större maskinen gick på norra sidan. Den framfördes på räls och drevs med ånga. Den såg inte ut som dagens grävmaskiner. Rälsen byggdes av järnvägsrallare och användes endast en gång. Så fort maskinen flyttade en bit, togs rälsen bort och byggdes åter upp framför maskinen, tills sträckan mellan Grimetons och Rolfstorps stationer var färdiggrävd. Den mindre maskinen på södra sidan lär ha format till kanterna och finputsat botten på kanalen.”

Den stora maskinens arbetsdel var tydligen tvådelad. Ett aggregat som själv muddrade upp jordmassan, varefter de fyllda elevatorskoporna drevs av kedjor upp på en lång elevator, som i sin tur drevs över på andra sidan ångmaskinen och tömde-fyllet en bra bit från kanalkanten i en mäktig jordvall.

Jag har gjort försök bl.a. i Torup att hitta ett eventuellt foto på denna maskin men utan resultat. Jag har uppgifter om att samma entreprenörer nygrävt Ramsjökanalen strax före arbetet i Himlekanalen.

Det framgår av protokollen att bönderna på norra sidan drabbades svårt av de stora vallarna med fyllnadsmassor. Särskilt utsatta var de båda gödestadsgårdarna Broas och Stommen, som hade flera hundra längdmeter vardera att forsla undan. Den breda och höga vallen låg cirka åtta meter från kanalkanten, och omöjliggjorde brukning av en ansevärd del av den odlade jorden. Anders säger:

”Det sas att då jordvallen skulle köras bort, tog det endast ett längdtum av vallen för varje lass.” D.v.s. cirka 35.000 lass på en kilometer.

I verkligheten var arbetet med att köra bort kanalvallarna ett gigantiskt företag. Långt in i senare delen av 1900-talet låg val-lar kvar. Det var först då de moderna lastmaskinerna och tipp-flaken vunnit insteg, som de sista resterna av kanalvallen bort-forslades.

Socialvård i Gödestad 1867

När medlemmar i Gödestads hembygdsförening på 1950-talet skulle inreda skolhusvinden för sin föremålssamling, fann de i innertaket av spån instuckt ett litet gulnat papper. Det var ett intressant dokument, som berättade hur flickan Albertina Josefina Gustafsdotter inropades på fattigauktion av skollärarinnan för 50 riksdaler.

Detta förfarande med fattigauktioner var förr ofta brukligt och fortgick ända in på 1900-talet. I många socknar fanns det mindre bemedlade, som mer eller mindre försörjde sig på att inropa andra fattiga och ta hand om dessa. Men det var inte bara välgörenhet. Ibland fick de omhändertagna så bristfällig vård och försörjning att de dukade under i förtid. I andra fall utnyttjades de i arbetet, och detta gällde inte minst barn.

Dokumentet om Albertina Josefina Gustafsdotter lyder som följer:

Kontrakt

År 1867 den 20 december blev fattighjonet Albertina Josefina Gustafs doter på an trippa nal aution till den minst Bjude försåld på ett år rägnad från denna dag till den 21 december 1868 och stannade skollärarinnan för lägsta anbud af 50 Rst mt war af helften betalas den 2 januari 1868 och den andra helften den 21 december mät wilkor att hon skall hålla förenämnda Albertina Josefina mät ronneliga kläder och föda så hon kan bevessta skolan och kyrkan.

Att de sålonda tillgånet och mät klobslag statfäst

Betygar utsuppra

Emanuel Larsson ordförande

Bengt Bengtsson

Nils Svensson m.h.i.p.

Nils Olsson

Albrekt Svensson m.h.i.p.

Med "ronneliga" kläder avsågs troligen tillräckliga och godtagbara sådana. Skolundervisningen hade inte så länge varit obligatorisk, varför stavning och skrivkunnighet inte var den bästa. Två av undertecknarna till dokumentet kunde inte ens skriva sina namn själva, utan det blev "med hand om penna".

Albertina Josefina levde dock vidare. Hon kvarstod i husförhörslängderna för Gödestad till 1875, då det noterades att hon utflyttat till Träslövs församling.